

CLERICVS VNIVS VXORIS
MARITVS.

DISSERTATIO EPISTOLICA,

QVA

IN SENSVM VERBORVM D. PAVLI:

Mias γυναικος αυης.

I TIM. III. V. 2. ET I2. TIT. I. V. 6.

BREVITER INQVIRIT;

SIMVL VERO

ET

VISITATIONEM
GENERALEM

DIOECESEOS PALAEOGAEAE,

ET

SYNODOS,

CIRCVLIS ^{IN} BREMENSI,
VERDENSI ET OSTER-
STADENSI

HABENDAS,

SIGNIFICAT

IO. HENR. PRATJE

ECCL. ET SCHOL. PER DVC. BREM. ET VERD. SVPERINT. GEN.

REG. SOCIET. GERM. GOTTING. MEMBR. HON.

STADAEC LITTERIS ERBRICHIAE.

Sc
a XCI. 3.

Ill. oll. diss. A
r 1, 3

ARGVMENTVM.

§. I. De Subiecto, quod. §. 2. De praedicato sententiae quinque
diuersae proferuntur. §. 3. Prima refutatur. §. 4. Secunda. §. 5.
Tertia. §. 6. Quarta. §. 7. Contra quintam dubium primum. §. 8.
Secundum. §. 9. Tertium. §. 10. Nostra proponitur explicatio.
§. 11. Quae locum hic habere potest. §. 12. Et debet. §. 13.
Obiectio quaedam cum solutione. §. 14. Vxor vniuira.





VIRI SVMME VENERABILES !
PLVRIMVM, MVLTVMQVE REVERENDI? DOCTISSIMI !
FAVTORES ET AMICI AETATEM COLENDI !



Cum significandi VOBIS rursus sint labores sacri circulares, hac aestate subeundi, aegre VOS laturos non esse, confido, quod de sensu verborum Paulinorum: *Mias γυναικος αρης*, qualiacunque cogitata mea paucis antea VOBIS-cum communicem.

§. I. Varia olim in primitua CHRISTI ecclesia fuisse muniorum sacrorum genera, variis insignita nominibus, nemo est, qui ignoret: quamvis non aequa facile fuerit iudicatu, quanam vera singulorum conditio, aut qua ratione aliud ab alio distiterit. Notissimum est *Presbyterorum* nomen et munus. Soliti scilicet erant Judaei, doctores et antistites suos * זָקְנִים, i. e. seniorum et presbyterorum appellatione insignire. Prouectioris sine dubio aetatis erant, qui priscis temporibus doctorum et antistitum officio ornabantur. Magnus his doctoribus et antistitibus habebatur honor: magna eorum erat dignitas. Postea, cum nec senectus, nec prouectior aliquantulum aetas admodum requireretur, mansit tamen honoris causa זָקְנִים nomen: quod a Iudeis ad Christianos, formam ciuitatis

A 2

suae

* Vid. CAMP. VITRINGA de Synagog. vet. Lib. III, Part. I, Cap. I, p. 609.

suae ad disciplinæ, ~~ad~~ sitatae, exemplum, quantum fieri
 commode poterat. Opportime studentes, transiit. Hinc fre-
 quens o^c ^{mittit} *Prebyterorum* in sacro codice noui testamenti men-
 tio. Duo autem fuisse illorum genera, qui affirmat, mihi quidem
 ipsam veritatem sibi adsentientem habere videtur. Alii enim,
 cum publice, tum primitam etiam, docendi munere fungebantur.
 Alii vero, docendi facultate destituti, externam coetus sui discipli-
 nam curabant, & coque erant seduli, vt et debitus omnibus in
 rebus conseruaretur ordo, et rei christianaæ comoda ac emo-
 lumenta vterius semper promouerentur. * Praeter Presbyte-
 ros *Diakonorum* etiam nomen in sacro codice frequentatur. Quod
 cum a *τω διακονει* descendat, *διακονει* autem *ministrare* denotet; a
 nominis notatione ad muneris, illo denotati, rationem cognoscendam non admodum difficilis esse videtur collectio. Diaconos
 Lucas Act. VI. litteris confignauit. Eorum
 omnes rite curare, et admi-
 nistrare, quas, vt hominum tenorium calamitati et egestati
 consuleneretur, sponte sua in commune conferebant, quibus me-
 lior foris, lautiorque opum conditio obtigerat. Sed et crebrior
Episcoporum commemoratio in noui foederis tabulis deprehendi-
 tur. Notissimus est nominis huius, qui hodie viget, usus.
 Episcopum nominamus, qui multis aliis doctoribus sacris pree-
 est. Neque adeo recens hic huius nominis usus est, vt, priori-
 bus post CHRISTVM natum seculis eum plane incognitum
 fuisse, tibi persuadeas. Nisi enim omnia magnopere me fal-
 lere, iam ipso seculo II. haec vocis illius potestas inualuit. **
 Longe tamen alia illius ratio illis erat temporibus, quibus ipsi
 Seruatoris nostri apostoli adhuc in viuis erant. Tunc certe et
 episcopi dicebantur, qui presbyteri alias audire solebant. ***
 Quid multa? Paulus ipse episcoporum et presbyterorum nomi-
 na inter se permutat. **** Nonne vero eo ipso indicat, epi-
 scopi

* Conf summ. ven. et generos. Io. LAVR. de MOSHEIM Inslit. hist. eccl. christ. maj.
Sec. I. p. 173 squ.

** Vid. MOSHEMIVM I. c. p. 178.

*** Conf I. A QVENS TEDI Antiqu. bibl. Cap. II. nr. III. p. 84.

**** Conf. ACT. XX. 17. cum v. 28. item Tit. I. 5. cum v. 7.

scopi nomen non peculiare mutus designasse, sed commune omnium doctorum sacrorum, sibi et presbyteri dicebantur, nomen tunc fuisse? Qui docentium partibus, aut aliis ecclesiae ministeriis fungebantur, ii omnes, si non prius, - saltē seculo II. uno *Clericorum* nomine comprehendebantur, uti contra, qui sacris ordinibus initiati non erant, *Laicorum* appellatione postea afficiebantur. Illud nomen a graeca voce, *κληρος*, sortem denotante; haec appellatio a graeca voce, *λαος*, populum significante, descendit. Sorte nimirum a reliqua multitudine segregari plerumque primis n. t. temporibus (Act. I. 26.) solebant, quibus sacrorum muniorum partes demandandae erant. * Haec praemisso consultum duximus, antequam ad ipsam verborum: *μιας γυναικος ανηρ*; explicationem nos conuerteremus. Scilicet et episcopum, 1 Tim. III. 2. et presbyterum, Tit. I. 6. et diaconum 1 Tim. III. 12. viius vxoris maritum esse, Paulus iubet. Ne vero, episcoporum, presbyterorum et diaconorum nomina semper adhibere et repetere, opus nobis sit, communi omnibus voce, *clericus*, uti constituimus, eaque de causa hunc huic disquisitioni titulum scripsimus: *Clericus viius vxoris maritus.*

§. II. Non exiguam sententiarum de sensu horum verborum: *μιας γυναικος ανηρ*; deprehendimus diuersitatem, quam, tantum abest, vt, qui diuersa hominum ingenia et studia, ingentemque illam praesumtarum opinionum, quibus plurima hominum pars regitur, multitudinem et vim, nouitatisque, quo aguntur, pruritum nouit, miretur, et propterea sacrarum litterarum vel certitudinem, ambiguitati oppositam, vel claritatem etiam et perspicuitatem in dubium vocet, aut omnino inficietur, vt potius, rebus ita se habentibus, fieri aliter vix posse, facile perspiciat. Erit fortasse operae pretium, potiores de sensu horum verborum opiniones, quam fieri potest breuissime, recensere. ** Sunt, qui, allegoriam somniantes, per vxorem ecclesiam intelligunt, ex eoque colligunt, fieri non debere, vt

A 3

aut

* Vid. ill. de MOSHEIM diff. de distinct. inter Cleric. et Laic. Helmst. 1725.

** Conf. I. C. WOLFII cur. phil. ad 1 Tim. III. 2.

aut vna ecclesia vno plures habeat antistites, aut docttor quidam sacer ab alio ad alium coetum transferatur. * Sunt, qui, Chrysostomum, Tertullianum, Hieronymum, quod graecae ecclesiae doctores facere constat, secuti, Paulum hoc sibi velle, statuunt: Episcopi est, vnas tantum celebrare nuptias. Quod si itaque contingat, vt, quam adscivit sibi thori sociam, ea naturae debitum soluat, a secundis nuptiis abstinet, aut, si abstinere non vult, sacro, quo ornatus est, honore exuator. ** Eos inter, qui cum romano pontifice faciunt, dantur, qui hunc horum verborum sensum esse contendunt: Quamuis, qui in matrimonio vixit, vxore mortua aut missa, ad sacram admitti possit ordinem; absit tamen, vt ad episcopi dignitatem, aut aliud quoddam munus sacram eminentius euehatur, si, ante sacri ordinis aditionem, vna plures nuptias, succedente tempore, egerit. *** Exemplo hanc sententiam declarabimus. PETRVS de MARCA summo regis tribunali, quod Pali est, in prouincia, quae Benearnea dicitur, praeyerat. Vxore, quam duxerat, e vita sublata, iudicia valere iussit, sacroque se tradidit ordini, in quo per varios gradus primum ad episcopi Consorannensis, deinde ad archiepiscopi Tolosani, et denique ad archiepiscopi Parisiensis dignitatem cuectus est. **** Fieri autem non potuisset, vt vel episcopi, ne dicam archiepiscopi, honore ornaretur, si, antequam sacros suscipiebat ordines, altera coniuge mortua, ad altera vota transiisset. Duae adhuc supersunt sententiae, dignae, quae et in scenam producantur, et accuratiori attentione considerentur. Primo loco eam ponimus, cui exornandae post SELDENVM, † HAMMONDVM ‡ et CA-

LIXTVM

* Vt Papa CALIXTVS Tom. I. concil. ep. 2. teste M. WALTHERO in harm. bibl p m. 1252.

** Vid. HEINECII Abbild. d. griechsch. Kirche. Part. II. Cap VIII. §. 21.

*** Ita CORN. a LAPIDE et BELLARMINVS, quem M. SIRICIVS in diff. de episcopo δευτερογαμω, Gustr. 1678. oppugnat,

**** Vid. Gelehrten Lexicon in artic. MARCA,

† In vxore hebr. Lib. III. Cap. XIX.

‡ In paraphr. n. t. ad I Tim. III, 2.

LIXTVM * plurimum reu. IACOBI ** etiam operam suam collocauit. Vsu nimirum et consuetudine inter Iudeos et Paganos tunc temporis inualuerat, vt vxor, a qua alienior paululum factus esset mariti animus, mitteretur, aliaque illius loco domum duceretur. Putant itaque, quos citauit, viri eruditissimi, Paulum his verbis omnes eos, qui, dissolutis prioris matrimonii vinculis, noua connubia cum alia muliere, priore adhuc superstite, sanxerant, indignos, qui vel episcopi, vel alias sanctioris munera honore afficerentur, iudicasse. Secundo loco eam nominamus, pro qua, vt nonnullos saltem nominemus, MATTH. FLACIVM, *** IAC. CAPELLVM, **** NIC. HEMMINGIVM, † et IO. GEORG. WALCHIVM, ‡ facere nouimus. †† Ex hac sententia omnes eos, qui, antequam CHRISTO nomina sua profitebantur, polygamiam exercuerant, eamque, christianorum religionem amplexi, continuare volebant, a sacro quodam munere procul esse iubet Paulus. Huius sententiae patronos si audias, apostolos eos, qui polygamiam, ante conuersionem suam coeptam, continuabant, tolerasse quidem, ne magistratus habere putaret, de quo grauius quid in christianos statueret, ad sacrum autem aliquod munus, ne cuius animum offenderent, non admisisse, affirmabis. Posteriores duas sententias coniungendas esse statuit, WOLFIO ††† approbante, MARCKIVS, †††† theologus quondam excellentissimus. Omnes has sententias, si ab ultima

* In diff. de coniugio clericor. p. 45 squ.

** In Betr. über d. weisen Abs. Gottes. Part. II. p. 241.

*** In Glossa n. test. p. 1051. a.

**** In annot. ad n. test. p. 92.

† In comm. in epist. Pauli ad Timoth.

‡ In diff. de episcopo unius uxoris marito; eius, miscellaneis sacris Walchianis etiam insertae, epitomen vid. in gründl. Auszügen aus den neuesten theol. Disp. Tom. II. p. 503.

†† Conf. etiam libellum hoc titulo insignitum: Aufrichtige Gedancken von der Vermeidung der Heyrathen ungleicher Rel. Verwandten, p. 101. not. **

††† In cur. philol. p. 438.

†††† In exercitt. script. ad n. test. nro. XXXIII.

vltima recesseris, celeb. et summ. ven. WALCHIVS, quem, pro summis suis in rem litterariam et sacram meritis, non potest non amare, colere, et revereri, qui rei litterariae et sacrae bene cupit, in dissertatione sua, supra excitata, tanta eruditione et soliditate confutauit, vt actum agere videri iure possem, si labori huic manus meas denuo admouerem, eique diu inhaerem. Strictim itaque tantum quaedam attingere constitui.

§. III. Quibus armis et qua ratione ab aduersariorum ~~as~~ fultibus tueri se atque defendere possint, qui allegoricae illi interpretationi fauent, ego equidem non video. Ipsa haec interpretatio, vt fundamento omni, ita et omni veritatis specie, destituitur. Quod vt sole clarius appareat, allegoriam allegoriae opponamus. Mulieris vox, qua Paulus vtitur, vestem designat. Clericus itaque vnam tantum habeat vestem, qua detrita, nudus incedat corpore. Mulieris vox domum notat. Clericus itaque vnam tantum habeat domum: qua collapsa, sub dio vitam suam degat, omni coeli inclemantiae expositus. Rism teneatis amici allegoricae explicationis! Eodem enim, quo me petitis, vos ego iugulabo gladio. Nec est, quod opponere mihi possitis, quod non eodem iure, eodemque effectu in vos retorquere possim. Recte hanc interpretationem HIERONYMVS ~~coastam~~, *inconsideratius affirmatam* THEOPHYLACTVS, ~~ridiculam~~ ERASMVS ** dixit. De tali vxore loquitur Paulus, ex qua liberi, pie quidem, i. e. in honorem DEI, in reipublicae et ecclesiae salutem, et in suam, parentum ipsorum, praefidium et decus educandi, suscipi possint. Conf. v. 4.

§. IV. Ad sententiam illam, quae graecae ecclesiae doctoribus maxime arrisit, subuertendam nec multis nec validis opus esse, arbitror, arietibus. Vnum monuisse satis fit. Scilicet, de secundis nuptiis admodum sinistre quamuis senferint haeretici complures, in primis vero Montanistae *** et Nouatiani

* Teste WALTHERO l. c.

** Vid. Critic. Angl. Tom. V. p. 891.

*** Vid. AVGVSTINVS de haeresib. cap. XXXVIII.

tiani; * nihil tamen scriptura sacerdotem met, ex quo effici licet, pugnare cum decreto et scopo illius, qui matrimonium instituit, ut, alia mortua, aliam thori sociam traheramus. Id potius, quod contra est, in ea affirmatur. vñs, gentium apostolus, ι γαρ, inquit. Rom. VII. 2. 3. ὑπανδρός γυνη Ἰω ζωτε αὐδρὶ δεδεται νομα. Εαν δε αποθανη ὁ ανηρ, κατηργυται απο ἡς νομις ἡς αὐδρός. Αρα γν, ζωτος ἡς αὐδρός, μοιχ οι χρηματισει, εαν γενηται αὐδρὶ ἔτερω. εαν δε αποθανη ὁ ανηρ, ελευθερα εσιν απο ἡς νομις, ἡς μη ειναι αυτην μοιχαλιδα. γενομενην αὐδρὶ ἔτερω. Ad quae verba, praeter b. nostri LVTHERI, eam, quae sumim. ven. HEVMANNVM auctorem habet, consulas velim versionem. Conceditur his verbis vxori, ut, mortuo marito, alii nubat. Quicquid vero sequiori permisum est sexui, id sexui masculino interdictum esse, qua ratione persuadere tibi notes? εἰδεν τοιούτου μοιχον, γαμησαντα γυναικας ἔτερων. viuus itaque, ad secunda vota transiens, non peccat. Idem etiam ex I Tim. V. 14. I Cor. VII. 27. 28. 39. facile colligitur. Licet itaque et sacri ordinis hominibus, mortua alia, aliam sibi ducere vxorem. Aut quid turpitudinis vel dedecoris nuptiis secundis inest, ut, qui illis constringitur, eo ipso ad sacrum aliquod munus vel consequendum vel retinendum inhabilis fiat? Patrum nonnullorum, de secundis nuptiis abiecius sentientium, effata obiicere mihi noli. Habent et coelestes illae animae suos naeuos, ex iis maxime temporibus, quibus tum Gnosticorum, tum Platonorum placita multorum e christianis doctoribus animos occupuerunt. Non ex patribus, sed ex sacro codice de secundis iudicium ferendum est. Quid? quod in ipsa primitiva ecclesia doctores, immo vero et episcopi non pauci reperti sunt, qui secundas nuptias celebrarunt. Vel sola TERTULLIANI, ** indignantis quidein, quod Montanistarum erroribus se dederat,

B

verba

* AVGSTIN. I. c. cap. XXXI. add. PHILASTRII catal. haer. nro. LXXXIII.

** De Monogomia Cap. XII. Adde TRINII epist. gratul. de digamia clericorum, quae in den gründl. Auszügen 1748. p. 759. recensetur.

verba: *Quot digami apud vos praesident?* a summ. ven. WALCHIO solide explicata et illustrata, extra omnem dubitationis aleam rem collocant.

§. V. Ad eam, age, conuertamur explicationem, quae romani pontificis hominibus in primis placere solet. * Duo sunt, quae in ea animaduerti merentur: alterum est iniustitia matrimonii clericorum in vniuersum, alterum est defectus habilitatis ad munus aliquod sacrum, in illis quidem, qui, priusquam sacrum petierunt ordinem, vnis plures nuptias, succedente tempore, celebrarunt, speciatim. Illud cum librorum nostrorum ** symbolicorum, tum CHEMNITII *** CALIXTIque, + viorum eruditissimorum, vereque magnorum, opera satis confutatum est. Hoc vero ex iis, quae paragrapho proxime antecedenti disputata sunt, oppugnari et confici potest. Quodsi enim vnuusquisque hominum, quodsi porro et doctor ecclesiae sine flagitio, mortua, quae primum in manum conuenerat, coniuge, ad secunda vota, immo vero et ad plara transire potest, ecquid obstat, quo minus ad varia munia sacra in ecclesia christiana admoueatur, qui, antequam sacro se dedit ordini, altero matrimonio per mortem coniugis dissoluto, alterum rursus iniit?

§. VI. Ut inter Iudeos, ++ ita et inter Graecos +++ Romanosque ++++ familiaria admodum, quod non negamus, iis, quibus Paulus viuebat, temporibus, erant diuortia. Vel leuisima satis erat causa, ut coniugem suam eiiceret maritus, aliamque

* Vid. BOEHMERI ius ecc', Tom. I. Tit. XXI. §. I.

** Vid. August. confess. Abuf. II. p. 52. edit. Pfaff. Art. Smalk. Art. XI. p. 422. Apolog. aug. conf. p. 213.

*** In exam. concil. Trid. Lib. III. p. 69.

† In diff. de coniugis clericorum. Addatur ESSIG in diff. de clericis maritis; cuius epitomen habes in den gründl. Auszügen 1748. p. 254.

++ Vid. summ. ven. IKENII antiqu. ebr. p. 507.

+++ Vid. CHR. BRVNINGS comp. antiqu. graec. cap. VI. §. 14. p. 95.

++++ † Quos apud et feminis, maritos dimittere, licebat, quod vel haec MARIALIS verba Lib. VI epigr. 7. probant:

Aut minus, aut certe non plus, tricesima lxx est.

Et nubis decimo iam Thelesina vire.

que domum duceret. Neque tamen impetrare statim a me possum, vt, Paulum ad haec diuortia respexisse, omnesque illos, qui, priori coniuge repudiata, aliam elegerant, in munibus sacris indignos habuisse, credam. In hac enim explicatione id sumitur, quod vtrum recte sumatur, valde dubito, apostolos nimirum, primamque ecclesiam hunc temerariorum diuortiorum morem aequiore inter suos animo tolerasse, quam ex mente et sententia optimi nostri Sospitatoris, magno eum zelo vituperantis, par fuerit. Itane vero, modo sacra non ambierint munia, vxores repudiare et reiicere Christianis per apostolos licuit? Nullo hoc testimonio probaueris, nullo probaueris exemplo. Fortissime potius improbae huic consuetudini se opposuerunt. Praeterea ad hanc explicationem conficiendam non parum confert, quod Paulus hac ratione non ea, qua decuerat, perspicuitate locutus fuisse dici posset. Quid enim? Nonne vnius coniugis maritus erat, vel esse saltem putabatur et ipse putabat, qui alteri alteram surrogauerat? Denique et nimis lata essent apostoli verba. Fac enim, maritum quendam priorem coniugem, commissi adulterii ream et conuictam, missam fecisse, aut, per malitiam ab ea desertum, aliam duxisse: num et is a facrorum munerum aditione et administratione arceri debuisset? Ita vero, si affirmaueris, ad odium secundarum nuptiarum, quod §. 4. e medio tollere laborauimus, reuerteris.

§. VII. Restat, vt de vltima explicatione mentem nostram exponamus. Ea haec est explicatio, quae antea adductis omnibus palmam facile praeripiatur. Habere tamen me, confiteor, quae, quominus ei assentiam, impediunt. *Huic enim sententiae I. fundamenti loco ea ponuntur, quae nulla ratione probaueris.* Ex horum numero, vt vnum afferam, hoc est, quod polygamia illis adhuc temporibus per vulgaris inter gentes vbiuis fuerit: quod aegrius tamen probaueris, quam dixeris. Romanae reipublicae, at quam late illius se extendebant fines? ciuibus ex longo tempore iam interdictum erat, vna plures vxores ducere. * Ex

B 2

Grae-

* Teste CICERONE de orat. I. Conf. GOCLENIUS loco mox cit. §. VII p. 18.

Graecorum * aliorumque populorum bene moratorum ** consuetudine et legibus turpe erat, duas vel plures in eodem matrimonio simul habere mulieres. Inter Iudeos quidem non omnino abolita, nec tamen adeo visitata et vulgaris erat his temporibus polygamia, ut vulgo putatur. Quod vel inde patere arbitror, quod Sospitator noster optimus nunquam eos de polygamia reprehenderit, quod fecerit sane, credo, si multa, ea que publica polyganiae exempla praestò fuissent: praesertim, cum aliam quandam, diuino instituto et mandato aequa repugnantem consuetudinem, quamvis longo vsu inueteratam, hanc nimirum, quod vxores, quarum fastidium maritos ceperat, domo pellerentur, grauissimis verbis castigauerit. Matth. XIX. 9.

§. VIII. Haec sententia II. ita comparata est, ut ad sequiorem sexum non facile applicari possit: quod fieri tamen debebat, cum Paulus Diaconissas, quas PLINIVS latino nomine *ministras* dixit, *** vnius mariti vxores fuisse iubeat. 1 Tim. V. 9. Fac periculum, et applica explicationem tuam huic loco. Nonne, et polyantriad tunc in vsu fuisse, affirmare cogeris? Non nego quidem, in regno Calechut hunc fuisse quondam, et adhuc hodie fortasse esse morem, ut vna septem viris nupserit et nubat foemina. † Idem fecerint Arabes. Fecerint et antiquiores, CAESARE ‡ teste, Britanni. Fecerint alii. †† Nullo tamen modo tum Iudei, tum Graeci et Romani id fecerunt. At num aequum est, putare, Paulum, diuino spiritu actum, homines suos de flagitio quodam, quod inter paucas tantum gentes, easque barbaras, et ad ultimos usque terrarum fines remotas committebatur, reprehendisse, cosque, ne in illud, hactenus quidem ipsis inauditum, inciderent, monuisse? Hoc vitia fui-

* Conf. BRVNINGS antiqu. graec. Cap. VI. p. 88.

** Conf. I. C. GOCLENIUS dissent. de polygamia licita et illicita, p. 18. Germanos olim singulis vxoribus contentos fuisse docet Tacitus.

*** Epist. libr. X. epist. 97.

† Teste LVDOV. ROMANO PATRICIO navig. indic. lib. V. cap. VIII. p. 240. citante SIRICIO I. c. pag. 19.

‡ De bell. gall. Libr. V.

†† Vid. IO. HENR. VRSINI analecta sacra. Tom. I. p. 363.

fuisset docere, non cauere. Quid? si quis ex sacris nostris oratoribus auditores suos de nefariis illis ritibus, qui remotissimis quidem gentibus usitatis, nostris autem hominibus ignoti, insoliti et inauditi plane sunt, reprehenderet? Num ex sapientiae regulis agere illum affirmares?

§. IX. Haec sententia III. apostolis id tribuit, quod tribui omnino nec debet, nec potest. Sumitur enim, eos polygamiam tolerasse, saltem iūis, qui ante conuersationem suam una plures foeminas matrimonio sibi iunxerant. Iam antea §. 7. diximus, polygamiam illis temporibus ita vulgarem, ac vulgo quidem putatur, non fuisse. Sed esto, fuisse inter Iudeos, Graecos et Romanos, qui eam exercuerint: exercuerunt eam tamen sine dubio ditiores tantum et opulentiores, ex quibus cum, Paulo teste, non admodum multi, pristinis sacris suis missis, ad Christianorum religionem accederent, 1 Cor. I. 26. 27. 28. ; quaestioni huic: *Vtrum ferendi sint et tolerandi polygami, nec ne?* non admodum frequens inter Christianos erat locus. Rarissimum est polygamiae desiderium et exercitium illis, quibus curta domi est supellex. Sed quantuscunque etiam illorum fuerit numerus, qui, antequam Christianorum amplectebantur religionem, plurimum foeminarum matrimonium inierant, animum tamen inducere non possum, vt credam, fieri potuisse, vt apostoli, vel tacendo, eiusmodi hominibus permiserint, vt in statu adeo illegitimo, immo vero et rationi et declaratae per sacrum codicem voluntati diuinae adeo aduersanti, qualis polygamia est, securi perseverent. Seruator noster diuinum matrimonii institutum ab omnibus erroribus, corruptelis et inquinamentis hominum purgauerat. Inter alia claris et disertis verbis, vnum tantum virum, vnamque foeminam in eodem matrimonio viuere vna debere, affirmauerat. Matth. XIX. Num fieri poterat, vt apostoli ipsius omnem rei huius memoriam ita exuerent, vt hominibus suis aliquid permitterent et concederent, quod cum instituto, scopo et mandato diuino non poterat non configere. *Tipios*, ex sententia Pauli, Ebr. XIII. 4. esse debet ο γαμος.

B 3

Tunc

Tunc vero suus matrimonio coastat honos, cum ad diuinam voluntatem conformatur. Quomodo itaque probaueris, apostolos polygamiam tolerasse? Vetustissima Christianorum scripta tantum abest, vt polygamiam probent, vt disertis potius et ponderosissimis verbis damnent. * Quidni damnauerint eam apostoli? Et quam imbecillis ac infirma ratio ea est, propter quam, eam tolerasse et tolerare oportuisse, dicuntur? Nisi, inquis, tolerassent, foemina illa, quam, ex apostolorum sententia, missam facere coactus fuisset maritus, magistratum auxilium implorando, multum molestiae marito suo, apostolis et vniuersae rei christianaee faceſſere potuifet! Fac potuisse! Num vero apostoli ii erant, qui, quae turpia et lege vetita erant, vt ſibi ſuisque conſulerent, vel faciebant ipſi, vel aliis facienda indulgebant? Aliter longe omnino ſentiebant. Rom. III. 8. Sed nec poterat quidem: ſiquidem non magnae magistratui curae eſſe solebat matrimonium. Per illum maritus coniugem ſuam repudiare et a ſe dimittere facile poterat. Haec cauſa maritorum arbitrio committebatur vt plurimum, tantum abeft, vt cognoscendam eam posceret ſibi magistratus. **

§. 10. His disputatis, quae mihi circa hunc locum ſedeat ſententia, accipite. Vſurpatam a Paulo loquendi formulam ex earum eſſe arbitror numero, ad quas recte intelligentias figuram illam, quam euphemiam rhetores dicunt, vt adhibeamus, neceſſe eſt. Latet in his verbis mariti honesti honeſta, verecunda, et aures honeſtas non offendens periphrasis. Hoc velle ſibi Paulum statuo: "Abit a clericō per "omnem modum, vt, vagis amoribus indulgens, in adulteriorum et ſcortationum flagitia aut eorum ſuspicionem etiam prolabatur. Sancta potius et illibata ratione, quam ſemel thalami ſociam ſibi elegit, amet diligatque, vel, ſi viduus "nunc

* Vid. IACOBI I. c. §. XXI. p. 233.

** Conf. SELDENVS de vxor. hebr. lib. II. 24. BOEHMERI ius eccl. Tom. IV. Tit. XIX. §. XLIV. p. 385. BRVNINGS antiqu. gracc. cap. VI. §. 14.

“nunc sit, amauerit olim et dilexerit, castumque esse suum
 “omni modo demonstret, vel demonstrauerit, coniugium.
 “Hinc etiam, si qui muneri cuidam sacro praeficiendi sunt, ii
 “praefificantur, qui indubia et luculenta pudicitiae documenta
 “dederunt, et optime ex ea omnibus audiunt.,, Tantundem ita-
 que est, ac si Paulus ex Hebr. XIII. 4. dixisset: Τιμος αυτων ο γαρος
 ευ πατη και η κοιτη αυτων αμιαντος. Tantundem, ac si voculam ιδιος
 ex I Cor. VII. 2. euocasset, et pro μιας γυναικος ανης scriptisset ιδιος
 γυναικος ανης. Honestum, vnaque coniuge sua contentum mari-
 tum formaturi Graeci, hoc praecipiunt, ηα μιαν μονην γυνωσκη προς
 μιξιν την νομιμην γυναικα, vti contra de Agathyrsis HERODO-
 TVS, SCAPVLA in lexico graeco teste, scribit: επικοινων ιων
 γυναικων ιην μιξιν ποιευται. Idem itaque est, ac si ad hanc
 loquendi consuetudinem Paulus dixisset: δει γν τον επισκοπον
 υκ επικοινων ιων γυναικων μιξιν ποιεισθαι, αλλα μιαν μονην γυνω-
 σκειν προς μιξιν ιην νομιμην γυναικα.

§. XI. Duo sunt, quae probanda mihi esse video. Nimirum, non posse haec verba tantum, sed debere etiam, ea, qua dixi, ratione exponi. Nec partibus meis hac in re deerero. Non habet expositio mea, quare ab analogia fidei sibi timeat. Nihil tribuit apostolis, quod tribuisse nefas fuerit. Quid? quod ad sexum sequiorem etiam facile applicari potest. Ex hac enim sententia ενος αυδρος γυνη ea est mulier, quae, quoad in matrimonio vixit, fidem, marito datam, summa religione praestitit, nec, praeter maritum suum, ulli unquam viro sui copiam fecit. Religionis christianae omnino intererat, vt Diaconissarum munus non, nisi pudicis, castis, honestis et bene audientibus foeminis committeretur, ne, quas fidei et pietatis adiutrices esse volebant, lenae et impurorum amorum conciliatrices deprehenderentur. * Nec tam info-

* Experientia teste non male cecinisse videtur vates belgicus:

Een hoor die is een hoor van kinds gebeenen af,
 En sal't ook blyven tot sy gaat in't graf.

En

insolens haec loquendi ratio est, vt nullum illius exemplum in medium proferri possit. Nullum, fateor, in ipso sacro codice occurrit. Sed quid tum? Num nostra propterea reiicienda statim est explicatio? Quot aliorum locorum explicaciones, quae doctissimis viris tamen probantur, reiiciendae essent? Non insolitum Germanis nostris est, de marito, illicitis amoribus illaqueato, et variorum adulteriorum suspecto, dicere: Der Mann hat viele Frauens; vti contra maritus, castitatem et pudicitiam suam testaturus, dicere solet: Ich kenne, oder habe, nur eine Frau. Similes loquendi formulas, latinis scriptoribus usitatas, non infrequens, eaque attenta illorum lectio docebit. MARTIALIS lib. X. epigr. 35. haec habet:

Omnis Sulpiciam legant puellae,
Vni qui cupiunt *viro* placere:
Omnis Sulpiciam legant mariti,
Vni qui cupiunt placere *nuptae*.

Ecquis negauerit, *vni viro*, vel, *vni nuptae placere cupere*, nihil esse aliud, nisi verum firmumque animi propositum, ea ratione viuendi, vt fides matrimonii sarta et incolunis conservetur? Lasciuae indolis homines pluribus, si foeminae sunt, maritis, si mariti, foeminis placere cupiunt. Graece haec MARTIALIS verba ita reddi possent. Sulpiciam legant, οσοι ειναι θελγοτι και μιας γυναικος ανδρες, και ενος ανδρος γυναικες IUVENALIS Sat. VI. v. 53. et 54. ita canit:

Vnus Iberinae vix sufficit, ocyus illud extorquebis, vt haec oculo contenta sit uno.

Ad quae verba FARNABIVS in editione SCREVELIANA Lugd. Bat. 1664. 8. ita commentatur: Scopice haec dicit. Fuit autem haud dubie Iberine illa, quam ducere voluit Vridius. Quasi dicat: Nimi-

En of sy selfs niet meer sulks oefend openbahr,
Sy is een hoor in't hert, en ook een koppelaar.

Nimirum! Iberine tua casta est. Casta est vxor, cui vnuſ ſufficit maritus. Castus ergo maritus, cui vna ſufficit mulier. Idem eodem loco v. 204. ita loquitur:

Si tibi simplicitas vxoria, deditus vni
est animus.

Ad quae verba in eadem editione, quam modo citaui, elegantiſane et probata, LVBINVS haec habet: Vrſidio perſuadere vult, vxorem ducendam non eſſe. Hoe vtitur dilemmate: Aut amabis a te ducam vxorem, aut non amabis. Si non amabis, cauſa nulla eſt, cur vxorem ducas. Si vero amabis, miſer eris, et ab uxore tua miſere torqueberis et excruiciaberis, ſi simplicitas vxoria, i. e. ſi ſimpliciter et omnino vnam coniugem viſ amare. Quis non videt, ſimplicitatem vxoriam, quae multiplicitati vxoriae opponitur, commode his verbis Pauli ita exponi poſſe: μιας γυναικος αὐδρα ειναι? HORATIVS carminum lib. III. od. XIV. v. 5. caſtam mulierem eam eſſe affirmat, quae vnicō gaudet marito. Caſtus itaque eſt maritus, qui vnicā gaudet uxore, ſeu, vt Pauli utar verbis, ὅστις μιας γυναικος αὐηρε εſt. Sed nihil magis ad cauſam meam facere videtur, quam quae PLAVTUS in Mercatore act. IV. Scen. VI. v. 8. 9. habet.

Vxor contenta eſt, quae bona eſt, uno viro.

Qui minus vir vna uxore contentus fit?

Num obscure, num coacte loqui me dixeris, ſi, Paulo preeunte, graece haec ita reddidero:

Η γυνη η αγαθη ενος αυδρος γυνη εſt.
αρα εν και τον αυδρα μιας γυναικος αυδρα δει ειναι.

Nonne vero verba etiam Pauli: μιας γυναικος αὐηρε et ενος αυδρος γυνη ad loquendi morem, a Plauto adhibitum, latine ita reddi poſſent: Vna contentus fit uxore: uno contenta marito. Vides itaque fieri omni poſſe modo, vt verba Pauli ea, qua diximus, ratione explicentur.

¶. XII. At vero, officio satisfactum nondum est meo. Satis nondum est, ostendisse, explicari ita posse. Ostendendum etiam est, explicari ita debere. Debent autem, quia omnes reliquae, quotquot innotuerunt, explicationes ita comparatae sunt, vt, quam arripueris, et cui acclamaueris: *Tu mibi sola places!* grauissima tamen semper reliqua sint dubia, quibus quidem foluendis qui par sis, certe non video. Haec vero nostra explicatio, quod praefiscine dixerim, ea est, quae et facilitate sua se commendat, et nullum dubius locum relinquit. Est quidem, ingenue fateor, quod obiici possit: neque tamen, quod paragrapho sequenti probatum dabo, tanti momenti est, vt solui, aut e medio tolli, omnino non possit. Debent præterea, quia alioquin parte quadam, non parum necessaria, destitueretur Pauli oratio. Varia enumerat peccata, quae a clericis abesse iubet: inter alia violentiam, iniustitiam, turpis lucri cupidinem, et caninae contentionis studium. Impudicitiae vero et spurcarum libidinum nullam facit mentionem. Quid? num sacri ordinis homines in eiusmodi flagitia vel incidere omnino non possunt, vel saltem nunquam actu ipso incident? Vtinam, salua veritate, hoc affirmari liceret. Verum enim vero homines sunt, quotquot sacris operantur. Eadem illorum, quae reliquorum hominum, a natura est indoles. Peccatum, quod originis dicitur, per omnem vitam illis adhaeret. Et omnis cacodaemonis cura in eo maxime versatur, vt ad varia flagitorum deuia, ad impuras etiam libidines et consuetudines, eos abripiat. Fieri inde, nisi sibi ipsis caueant, nisi seriis precibus gratiae diuinae auxilio se commendent, nisi peccandi occasionem, cane et angue peius vident, quam facillime potest, vt huius generis flagitiis immiscantur, eo vero ipso et labem muneri suo inferant, et suae ipsorum salutis iacturam faciant, et gregi, fidei suae commisso, periculose exempli imitationem prodant. Quidni monerentur, vt voluptatum illecebras, et ipsa, quae ex illis propullulant, flagitia fugiant? Varias Paulus recenset virtutes, cleri-

clericis sectandas: inter alias vero sobrietatem, temperantiam, honestatem, lenitatem, hospitalitatem. Nihil vero de castitate et pudicitia habet. Quid? num sacri ordinis hominibus castitas et pudicitia parum curae cordique esse debet? Absit, ut ita cogitemus et statuamus. Cum omnium hominum, tum clericorum imprimis est, vitae suae rationes ita formare et instituere, ut nulla ad lascivas consuetudines proclivitas, sed intentis potius puritas in eis appareat. Nulla saltem pudicitiae cum sacro ordine lis est, maxima contra amicitia. Quidni et monerentur, ut castitatem cordis et operum sectarentur? Paulus, qui Timotheum *τας νεωλεπίκας επιθυμίας* vitare et castitati studere iubet, eadem ratione comparatos et compositos vult reliquos muniorum sacrorum ministros. Sed altum de hoc vitio vitando, altum de hac virtute sectanda in verbis paulinis esset silentium, nisi voces: *μιας γυναικος ανηρ* ea, qua diximus ratione interpretaremur. Hoc argumento commoueor, ut, cum fieri commode possit, diui Pauli verba: *μιας γυναικος ανηρ* ita interpreter, ut clericos iis ab omni spurcitie praemoneri, et ad castitatis et pudicitiae studium excitari putem.

§. XIII. Atque ita, inquis, haec verba ad solos clericos maritos spectant. Non maritorum itaque nulla habita est ratio. His ergo, vénereis amoribus indulgere, turpissimisque suis libidinibus satis quoquis modo facere licet. Falleris, qui cunque ita argumentaris. Nec gordius est, quem nec̄tis, nodus, nec gladio opus est, quo dissecetur, cum solui facile possit. Ita omnino est: Paulus agit de clericis maritis. Idem testantur, quae statim sequuntur, verba: *qui obedientes* 1 Tim. III. 4. 2. et *credentes* Tit. I. 6. *habeat liberos*. Sed quid inde? Ergone non maritis, quicquid labet, licet? Quasi vero et ex praecepte illo, quod in decalogo diuino sextum locum occupat: *לֹא תַנְאַפֵּךְ*, quod, si verba spectes, adulteria, quae a maritis committi posunt, prohibet, inferre tibi liceat: ergo illis, qui coniugii vinculis constricti non sunt, scortari et illicitis amoribus sedare licet. Nonne hoc praceptum ad omnes omnino homines

nes, ad eos etiam, qui extra coniugium viuunt, pertinet, etsi iis propositum sit verbis, quae flagitio, in quod mariti incidere possunt, indicando adhiberi solent. Nominantur a Paulo clerici mariti; nec tamen excluduntur non mariti. Vtrorumque est, eadem cauere flagitia, iisdem studere virtutibus. Sed quae tamen, pergis, causa est, quod d. Paulus de clericis maritis agat? Audias velim, quid hac de re sentiam. Sequoribus temporibus matrimonii vsu clericis interdixerunt, qui CHRISTI vicarii habere voluerunt, romani pontifices.* Pessime factum affirmant, quibus, quae cogitant, libere eloqui licet. Interdicti huius rationem, si a pecuniae auiditate et imperandi cupidine recesseris, frustra quaesiuieris. Nihil in sacro codice, quo muniri illud possit, reperitur. Frustra etiam ad ecclesiam apostolicam, illiusque consuetudinem prouocatur. Tantum enim abest, vt apostoli, quorum complures ipsi in matrimonio vixerunt, ** ecclesiae doctribus et muniorum sacerorum administris matrimonii vsu interdixerint, aut non maritos maritis praetulerint, vt maritos potius, si haberi possent, esse voluerint, qui ecclesiis praeficerentur, episcopi, presbyteri, diaconi, vt nimirum a ratione, qua vxorem liberosque haec tenus rexerant, remque suam familiarem curauerant et administraverant, ad rationem, qua fore sperabant, vt coetui, fidei illorum committendo; praesint, concludere possent. *** Paulum ipsum testem excito, I Tim. III. 4. §. ita loquentem: Τα ιδια ακού καλως προισαμενον, Τεκνα εχοντα εν υποταγη μετα πασης σεμνοτητος. Ει δε τις τα ιδια ακού προσηνατ υπ οιδε, πας εκκλησιας Θεος επιμελησεται; Mariti itaque

VI

* Conf CALIXTI diff. de coniugio clericorum.

** Vid. IO. JAND. SCHMIDII diff. de apostolis uxoratis, et CALIXTVS I. c p. 117 lqu.

*** Meum tamen non facio CAROLOSTADII effatum: In episcoporum numerum non referendus quispiam est, nisi prius coniugem haberit. Paulus perinde coniugium exigit, quam scientiam: quid ex eius Axiomatibus super coelibatu, monachatu et virginitate specimen nis loco Antiqua et noua de rebus theol. collect. autores 1713. p 570. adducunt. Conf. summ. ven. HEYMANNI poeple. Tom. I. lib. II. diff XVI. §. XIV. p. 329.

ut plurimum erant sacerorum coetum in primitua ecclesia antistites. A potiori, haec dialecticorum lex est, fit denominatio. Eorum, quorum maximus numerus est, potior habetur, nec sine causa, ratio. Ecquid itaque miremur, Paulum, clericos omnes omnem impunitatem vitare, pudicitiam vero sectari iubentem, iis uti verbis, quae maritos tantum spectare videntur?

§. XIV. Explicationi nostrae id supra etiam tribuimus, quod ad sequiorem quoque sexum applicari, et ad verba Pauli: *ένος αὐδόνος γυνή;* recte explicanda et intelligenda, adhiberi possit. Pauca quaedam hac de re addere lubet, ne quid eorum, quae ad sententiam nostram vel defendendam, vel confirmandam, vel ornandam etiam, faciant, praetermittamus. Complures, succedente tempore, repertae et cum orbe litterario communicatae sunt inscriptiones, in quibus VNIVIRARVM nomine vxores insignitiae leguntur. Earum nonnullas legere qui cupit, adeat IO. WUNDERLICHII librum singularem, eumque multo eruditionis apparatu refertum, *de usu inscriptionum veterum romanarum, maxime sepulchralium.* * Vna earum, ex REINESIO ** desumta, haec est:

D. M.
REIANIAE C. F.
MAECIANAE CONI. INCOMPARABILI
VNIVIRAE ET CASTISSIMAE
QVAE SIBI NVPSIT III. KAL. FEB.
VIXIT SECVM ANN. XVII.
T. FR. T. F. LIBERALIS FEC.
HEDONICVS MARITVS.

C 3

Reli-

* Edit. Quedlb. 1750. Consulenda est obseru. V. de vniuira. p. 156.

** Syntagma, inscript. antiqu. class. XIV, n. LXXXIII, p. 742.

Reliquae eiusdem fere commatis et argumenti sunt. Effici hoc ex illis facile potest, foeminas, quae semel tantum nupserant, *vniuiraes* dictas fuisse. Hanc tamen vnicam huius vocis notionem fuisse, dubito. Factae sunt eiusmodi inscriptiones illis etiam vxoribus, quae ante maritos suos diem supremum obierant, et quarum matrimonium non admodum diuturnum fuerat. His sane, non plures habuisse maritos, non magis laudi duci potuit, quam homini, latrocinia non commisisse, quandiu carceri inclusus, catenisque vincitus fuerit. Deinde etiamsi foemina vni tantum viro rite nupserit, si, praeter maritum, alii viro sui copiam fecerit, illicitosque cum eo habuerit congressus, num legitimum maritum *vniuiraes* honore eam in lapide sepulchrali ornaturum fuisse putas. E. gr. Messalina, Claudi Imp. vxor, Lyciscae nomen mentita,

Intravit calidum veteri centone lupanar,
Et lassata viris, nondum satiata recessit;

nobilissimamque vnam ex prostitutis ancillam die et nocte quinto et vicefimo coitu superasse legitur. * Num haec *vniuira* audire poterat? Hinc inducor facile, vt credam, hac voce castitatis etiam et pudicitiae rationem habitam fuisse. Quae vni tantum viro nupserat, *vniuira* dicebatur, *si nec adulterii, nec intemperantiae vel libidinis suspicionem in se concitauerat.* Ut citatum antea WVNDERLICHIVM ipsum fateri hoc oportet; ** ita eiusdem, cuius ego, sententiae quondam fuit eruditissimus GVIL. FLEETWOOD, *** ad supra adductam inscriptionem, Reianiae positam, ita commentatus: "Sed quomodo in laudibus "effet Reianiae nostrae, quod *vniuira* fuisset, cum ante mari- "tum suum obiit, profecto non video. Si enim virgo illi nu- "ptum

* IO. HENR. VRSINI *analecta sacr.* tom. I. p. 363.

** L. c. §. 2. p. 159.

*** In *Sylloge inscript. antiqu.* p. 226.

“ptum data est, et ante illum moreretur, vniuira non esse non potuit; Si non erat virgo, sed alterius vidua, tunc vniuira esse non potuit, quae binos maritos habuisset. Vniuira ergo et in hac et in aliis inscriptionibus, quas ponunt viri vidui, illa est, quae virum vnice colebat, amabat, et iusta connubialia sanctissime asseruabat., Ad hunc modum Paulus etiam, qui secundas nuptias, quod nec facere debebat, nusquam reprehendisse, sed suassisse potius, legitur, *ένος αὐτός γυναικα* eam viduam dicit, quae maritum suum, quoad vixerat, vnice luerat, amauerat, et iura connubialia sanctissime conseruauerat. Quare et *μιας γυναικος ανηρ* is est, qui solam et vnam conjugem suam vnice colit et amat, vel, si viduus nunc sit, coluit quondam et amauit, nec *vlla ratione iurium connubialium religionem violat, vel violauit.*

Sententia nostra de sensu verborum paulinorum : *μιας γυναικος ανηρ*; exposita, et, quantum licuit, confirmata, ad id, quod scriptio*n* huic occasionem dedit, accedimus. Indicendi VOBIS, VIRI SVMME VENERABILES, PLVRIMVM MVLTVMQVE REVERENDI! sunt labores circulares, hac aestate subeundi, et, si vitam viresque summus omnium rerum arbiter concesserit, etiam perficiendi. In dioecesi PALAEOGAEA generalis ecclesiarum et scholari visitatio instituetur. Dictus huic labori, in parochia HOLLERENSI inchoando, est V. Iulii. Reliquae huius circuli parochiae hoc ordine sib^f inuicem succendent: TWIELENFLETHENSIS, GRVNEDICENSIS, STEINKIRCHENSIS, NEVKIRCHENSIS, MITTELNKIRCHENSIS, IORCENSIS, BOSTELENSIS, ESTEBVRGENSIS, NEVENFELDEN-SIS, APENSENENSIS, BLIEDERSDORFIENSIS, HORNEBVRGENSIS. In dioecibus BREMENSI, VERDENSI, et OSTERSTADENSI synodi habebuntur. Et in BREMENSI quidem ipsis Cal. August. ad loc. XXII. et XXVI.

com-

compend. Hutt. *de sacrificiis et missa pontificia, de votis monasticis
et consiliis euangelicis*: in VERDENSI d. IV. Aug. ad locum
XII. *de iustificatione*; et in OSTERSTADENSI d. XV. Septembr.
ad loc. X. et XI. *de lege et euangelio*. Faxit DEVS OPTI-
MVS MAXIMVS, vt omnia feliciter cedant. Valete.
Scrib. STADAЕ. III. Id. Mai. MDCCCLII.



Coll. diss. A. 91, misc. 3